

Пуцентейло П.Р.
кандидат економічних наук, доцент
Тернопільський національний економічний університет

ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ НА ІННОВАЦІЙНІЙ ОСНОВІ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню процесів розвитку конкуренції та формуванню конкурентоспроможності економіки України. Проведено аналіз впливу інноваційних факторів на підвищення конкурентоспроможності економіки України.

Annotation. The article is devoted research of processes of development of competition and forming of competitiveness of economy of Ukraine. The analysis of influencing of innovative factors is conducted on the increase of competitiveness of economy of Ukraine.

Ключові слова: конкуренція, конкурентоспроможність, конкурентне середовище, інновації, інноваційна діяльність, підвищення конкурентоспроможності економіки

Постановка проблеми. Розвиток ринкових відносин вимагає фундаментальних досліджень проблем конкурентоспроможності. Конкуренція є об'єктивним невідемним економічним законом постіндустріального суспільства, який виражає внутрішні необхідні, стійкі та істотні зв'язки між відокремленими товаровиробниками в їх боротьбі за найбільшу результативність виробництва, з одного боку, і споживачами їх продукції – з другого.

Саме конкурентоспроможність виступає мотиваційним механізмом забезпечення ефективного розвитку економіки.

Формування конкурентоспроможності економіки України відбувається без наявної необхідної бази її функціонування в минулий період: інституціональної структури, інструментів, спеціалістів, досвіду та інших елементів. Це зумовлює необхідність та актуальність дослідження

досвіду функціонування механізму конкуренції, накопиченого державами з ринковою економікою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням конкурентоспроможності та її інноваційної складової присвячено наукові праці вітчизняними і зарубіжними авторами, такими як Г.Л. Азоев, С.Л. Брю, В.П. Галушко, О.Д. Гудзинський, І.І. Дахно, Й.С. Завадський, С.М. Кваша, Дж. Кейнс, К.Р. Макконнел, А. Маршалл, С.В. Мочерний, Б.Й. Пасхавер, М. Портер, Дж. Робінсон, Д. Рікардо, П. Самуельсон, А. Сміт, Р.А. Фатхутдинов, Ф.А. Хайек, Е. Чемберлін, Й. Шумпетер та ін.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз комплексного дослідження суті та особливостей конкурентоспроможності економіки України за допомогою інноваційних факторів на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слово "конкуренція" походить від латинського "conspicere", що означає "зіткнення". Таке тлумачення цього терміну було первинним в економічній літературі. З розвитком економічної науки воно удосконалювалося, деталізувалося та пояснювалося мета, способи ведення конкурентної боротьби.

Закон України "Про захист економічної конкуренції", який визначає правові засади підтримки й захисту економічної конкуренції, обмеження монополізму в господарській діяльності та спрямований на забезпечення ефективного функціонування економіки України на основі розвитку конкурентних відносин, містить таке поняття конкуренції: "Економічна конкуренція (конкуренція) – змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибирати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обороту товарів на ринку" [2].

Серед різних трактувань конкурентоспроможності виділяють три основні її види: поведінкова, структурна і функціональна. Згідно з першими конкуренція – це боротьба за гроші покупця шляхом вибору найкращого варіанту задоволення його потреб. Структурне трактування конкуренції центр уваги переносить з питань суперництва на питання структури ринку, яка забезпечує принципову можливість чи неможливість впливу на загальний рівень цін на такому ринку, тобто визначає ступінь свободи продавця і покупця, можливості їх виходу з ринку. Якщо можливість впливу на загальні умови ринку мінімальна, то йдеться про досконалу конкуренцію, якщо ж підприємці мають змогу певним чином впливати на загальні умови ринку, це свідчить про наявність однієї з форм недосконалої конкуренції. [4, с.75]

Відповідно до функціонального трактування конкуренція – це суперництво старого з новим.

Р.А.Фатхутдинов запропонував таке її визначення: "Конкуренція – це процес управління суб'єктом своїми конкурентними перевагами для здобуття перемоги або досягнення інших цілей у боротьбі з конкурентами за задоволення об'єктивних або суб'єктивних потреб у межах законодавства чи у природних умовах." [6, с.16]

Автори базового курсу "Основи економічної теорії: принципи, проблеми, політика. Німецький досвід і російський шлях" вважають, що „конкуренція – це співвідношення взаємозалежності та суперництва між суб'єктами ринку”. [1, с. 208] У низці підручників з політичної економії та з економіки конкуренція визначається як суперництво між учасниками ринку за найкращі умови виробництва та реалізації продукції. [8, с.44].

Таким чином, на підставі вищенаведеного конкуренцію як економічну категорію, на наш погляд, можна визначити як суперництво між суб'єктами господарської діяльності за ефективні умови вкладення капіталу і ресурсів та результатами виробництва і збуту товарів.

На сучасному етапі економічних перетворень вагомим фактором оздоровлення національної економіки може стати тільки істотне підвищення конкурентоспроможності народного господарства.

Конкурентоспроможність – це комплексна категорія, базис конкурентних переваг якої створюється на всіх ланках суспільного виробництва, у тому числі значною мірою за рахунок структурної перебудови і дієвої промислової політики, а її переваги остаточно реалізуються через торгівельно-кредитні відносини. Традиційно конкурентоспроможність трактується як зумовлене економічними, соціальними і політичними факторами стійке становище країни або її продуцента на внутрішньому і зовнішньому ринках.

В умовах сучасної економіки конкурентоспроможність також може бути визначена як здатність країни протистояти міжнародній конкуренції на власному ринку і ринках інших країн.

Теорія конкуренції виходить з того, що конкурують не країни, а окремі виробники чи продавці продукції. Але економічний успіх держави, тобто її конкурентоспроможність, безпосередньо визначається наявністю в неї конкурентоспроможних галузей і виробництв. Тому підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників має стати найважливішим

пріоритетом політики України, яка повинна вплинути на формування сприятливого нормативно-правового поля конкуренції.

Створення та розвиток конкурентного середовища — невід’ємна складова функціонування ринкової економіки. В країнах з розвинутою ринковою економікою державні органи, на які покладено функції захисту та розвитку конкуренції, є одними з найвпливовіших установ, що визначають економічну політику держави. В Україні держава також намагається створити ефективний механізм конкуренції. Статтею 42 Конституції України проголошено, що «...Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом».. [3, с.18].

Проявом конкуренції та заснованого на ній ринкового механізму господарювання є орієнтація на найбільш прибуткові сфери виробництва без урахування дійсних потреб суспільства. Підприємці намагаються активно розвивати ті галузі, на продукцію яких існує найбільший платоспроможний попит індивідуальних споживачів. При цьому поза їхньою увагою залишаються не менш важливі, але не такі прибуткові виробництва, без яких суспільство не може розвиватися. Це, зокрема, сфера освіти, охорони здоров’я, оборона, інфраструктурні комунікації, охорона довкілля тощо.

Отже, важливим позитивним результатом конкуренції є зниження цін, водночас воно нерідко спричиняє банкрутство слабших конкурентів. Конкуренція стимулює розвиток науково-технічного прогресу, однак жорстка конкурентна боротьба нерідко змушує приховувати найперспективніші відкриття, гальмувати поширення досягнень науки і техніки серед широкого кола виробників. Без ефективного використання виробничого потенціалу неможлива перемога в конкуренції витрат і результатів, водночас за банкрутства підприємств, які не витримують конкуренції втрачається значна частина накопичених в суспільстві багатств матеріальних і трудових ресурсів. Дбайливе ставлення до використання власних ресурсів виробництва часто межує з недбалим ставленням до природи загалом. Конкуренція сприяє концентрації виробництва та утворенню монополій, що також не можна назвати лише позитивним чи лише негативним явищем. За всіх загальновідомих недоліків концентрації та монополізації виробництва вона має і значні переваги економії на масштабах виробництва, можливості зосередження ресурсів на найперспективніших напрямках науково-виробничої діяльності.

У цілому конкуренція характеризується, як процес більш позитивний, ніж негативний. Не можна заперечувати того факту, що конкурентна поведінка за всіх її негативів, є двигуном економічного прогресу, рушійною силою удосконалення та розвитку не тільки економічних, й інших суспільно-економічних процесів. Лауреат Нобелівської премії Фрідріх А.фон Хайек вважав, що саме конкуренція показує, яким чином краще виробляти певні товари, і стверджував, що суспільства, які найбільшою мірою покладаються на конкуренцію, успішніше, ніж інші, досягають поставлених цілей.[7, с. 51]

Позитивні чи негативні прояви конкуренції значною мірою залежать від суспільно-економічних умов, в яких вона реалізується. З метою усунення та послаблення негативних наслідків конкурентної боротьби і посилення її позитивних результатів у розвинутих ринкових країнах почали формувати конкурентну політику держави. Вона спрямована на створення сприятливих умов розвитку вільної конкуренції, на концентрацію зусиль суспільства на недопущення та запобігання можливим недобросовісним діям у конкуренції, що окремим підприємцям не під силу. Об’єктивний механізм конкуренції найкращим чином може врегульовувати пропорції виробництва, цінову політику підприємств, необхідні якісні характеристики товарів.

Досвід країн з розвинутою ринковою економікою свідчить про необхідність захисту конкуренції державою, необхідність втручання держави в процеси конкурентної боротьби. Причому потрібен не просто захист конкуренції, не лише певне втручання в ці об’єктивні процеси, а й усіляка їх підтримка. Не тільки регулювати процеси, які стихійно самі собою формуються в різних сферах виробництва, а й створювати всі необхідні умови для забезпечення оптимального співвідношення ринкових сил з потребами ефективного суспільного розвитку. Держава повинна підтримувати добросовісні прояви конкуренції та попереджати або припиняти негативні її наслідки. А ще краще, якщо держава не просто спостерігає за цим процесом, а й сама впливає на його розвиток. Вищий етап державної політики в цих питаннях — створення оптимальних умов для вільного розвитку конкуренції.

Поняття конкурентоспроможності економіки пов’язане з поняттям ринкової економіки, система функціонування якої на рівні з суспільно-економічною політикою створюють умови для раціональної участі у міжнародному поділі праці та для гармонійної адаптації напрямків розвитку держави до змін у міжнародному економічному оточенні.

Підвищення конкурентоспроможності економіки можливе за наступних умов:

- багатуоукладність економіки;

- ефективність господарювання;
- дієва нормативно-правова база;
- стабільність розвитку економіки;
- чіткі "правила гри" для всіх учасників.

Згідно з Дж. Боссаком конкурентна економіка у міжнародній системі – "це економіка, яка з одного боку, пристосовує свої суспільно-економічні цілі та механізм функціонування до міжнародних умов, а з іншого боку – здатна до результативних дій, не тільки творчо використовуючи зміни у структурі світової економіки для стимулювання власного розвитку, але й впливаючи на зміну умов конкуренції у такий спосіб, щоб збільшити довгострокові прибутки від участі у міжнародному поділі праці" [9, с.26].

Отже, на нашу думку, конкурентоспроможність економіки – це поняття яке включає в себе наявність ефективної інфраструктури ринку, активних суб'єктів та можливість швидкої адаптації до міжнародного поділу праці.

Конкурентоспроможність економіки визначають потенціал і галузева структура народного господарства, питома вага галузей з високою техніко-технологічною інтенсивністю, науково-технічний прогрес, кількість та рівень розвитку науково-дослідних підрозділів, рівень розвитку соціальної та технічної інфраструктури тощо.

Зупинимось на окремих з них більш детально.

Підвищення конкурентоспроможності економіки будь-якої країни не можливе без активного використання науково-технологічної сфери, яка суттєво впливає на її соціально-економічний розвиток. Україна є державою, що володіє достатньо вагомим науково-технічним потенціалом, спроможним забезпечити її подальший розвиток.

У 2005р. виконанням наукових та науково-технічних робіт займалося 1510 підприємств і організацій, у т.ч. 378 організацій академічного сектору науки, 884 – галузевого, 172 – вищої освіти і 76 – заводського сектору. Майже дві третини цих організацій зосереджено у шести найбільш економічно й промислово розвинених регіонах, в адміністративних центрах яких розташовані регіональні відділення Національної академії наук України: у м.Києві – 26,0% організацій, у Харківській області – 15,0%, Дніпропетровській – 7,2%, Львівській – 5,8%, Донецькій – 5,4% і Одеській областях – 4,9%. Традиційно склалося так, що більше половини організацій України виконують роботи у галузі технічних наук, проте їхня кількість поступово зменшується: 62,3% у 1995р., 59,1% у 2000р., 53,0% у 2005р. Разом з тим потреби суспільства у наукових роботах, спрямованих на соціальний і гуманітарний розвиток, призвели до збільшення кількості організацій, які працюють у галузі суспільних і гуманітарних наук (7,2%, 8,8%, 11,5% відповідно). Також спостерігається поступове збільшення кількості організацій, що виконують дослідження і розробки у галузі природничих наук (25,4%, 27,1%, 30,6%).

Загальна чисельність працівників наукових організацій порівняно з 2004 р. з ряду причин зменшилася на 1,8% і склала 170,6 тис. осіб. Так, у 2005 р. частка науковців, що звільнені за скороченням штатів склала 1390 осіб (за останні три роки їхнє число становило 4,4 тис. осіб) у т.ч. виконавців науково-технічних робіт – 576. При цьому число науковців, які залишають країну, продовжує зменшуватись: якщо у 2001–2004 рр. за кордон виїхали 365 осіб (з них 17 докторів та 90 кандидатів наук), то у 2005 р. – 25 осіб (з них 7 кандидатів наук).

Слід зазначити, що скорочення чисельності кадрового потенціалу відбулося за рахунок усіх категорій штатних працівників наукових організацій: дослідників – на 0,6%, техніків – на 2,8%, допоміжного персоналу – на 4,8% і склало 85,2 тис. осіб, 20,3 тис. осіб і 32,1 тис. осіб відповідно. В той же час продовжує збільшуватись число працівників-сумісників. У 2005 р. до виконання наукових досліджень та розробок на засадах сумісництва було залучено 68,5 тис. науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів та інших спеціалістів, що на 4,5% більше, ніж у 2004 р.

У різних галузях економіки станом на 1 січня 2006 р. працювало 79,9 тис. докторів і кандидатів наук, з яких 25,1 % виконували наукові дослідження і розробки за основним місцем роботи, майже 35% – працівники, які поєднували викладацьку діяльність у вищих навчальних закладах з науковою.

При загальній тенденції скорочення чисельності виконавців наукових досліджень і розробок спостерігається поступове зростання питомої ваги фахівців з науковими ступенями. Так, у 2000 р. їхня частка становила 18,2%, у 2003 р. – 19,8%, у 2005 р. – 20,1% і склала 21,2 тис. осіб. (4,1 тис. докторів та 17,0 тис. кандидатів наук).

Із загальної чисельності докторів і кандидатів наук, зайнятих науково-технічною діяльністю, понад дві третини працювало в наукових установах академічного профілю, 18,8% – у галузевих науково-дослідних та проектно-конструкторських організаціях, 12,5% – у наукових частинах та лабораторіях вищих навчальних закладів і лише 9 докторів і 145 кандидатів наук (0,7% загальної кількості) залучені до виконання науково-технічних робіт у заводському секторі

науки.

Міжнародна науково-технічна співпраця є невід'ємною частиною діяльності наукових установ України. В останні роки постійно збільшується кількість виїздів наукових працівників за кордон для співробітництва. Так, у 2005 р. кількість виїздів порівняно з 2004 р. збільшилась на 4,1% і становила 19,9 тис., основною метою яких було проведення наукових досліджень та участь у міжнародних дослідженнях (13,1 тис.).

З метою стажування, навчання, підвищення кваліфікації було здійснено 2,4 тис. виїздів за кордон, викладацької роботи – 455; за кордоном за контрактом працювали 500 фахівців. Вітчизняні наукові організації приймали участь у 1768 міжнародних конференціях, а також ними було отримано 1464 гранти від різних міжнародних фондів.

У 2005 р. загальний обсяг фінансування науки порівняно залишився майже на рівні попереднього року і склав 5535,5 млн.грн. Обсяг коштів державного бюджету зменшився на 1,4% і склав 1767,3 млн.грн., вітчизняних замовників – на 6,7% (1855,8 млн.грн.). В той же час обсяг коштів іноземних джерел збільшився на 8,5% (1258,0 млн.грн.), власних коштів – на 6,3% (354,7 млн. грн.).

У 2005 р. питома вага загальних асигнувань на наукову діяльність у ВВП склала 1,32% (у 2004 р. – 1,37%, у 2003 р. – 1,35%), у т.ч. коштів державного бюджету – 0,42% (у 2004 р. – 0,44%, у 2003 р. – 0,40%).

Із загального обсягу фінансування науки 93,2% коштів було спрямовано на покриття витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт у 2005 р., інші на покриття боргів за виконані роботи минулих років (2,8%) і авансові виплати (4,0%).

Як і у попередні роки витрати на виконання науково-дослідних робіт профінансовані в основному за рахунок бюджетних коштів, а на виконання науково-технічних розробок – за кошти замовників. Так, у поточному році витрати на виконання фундаментальних досліджень склали 17,8% загального обсягу фінансування витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт, майже 94% яких становили кошти держбюджету; прикладних досліджень – 14,4%, майже дві третини яких – кошти держбюджету, 20,9% – кошти вітчизняних замовників, 7,3% – іноземних джерел. Фінансування витрат на виконання науково-технічних розробок склало 52,7% загального обсягу фінансування, з якого 39,3% – кошти іноземних джерел і 36,9% – вітчизняних замовників.

Таблиця 1

Витрати на виконання наукових та науково-технічних робіт в Україні, млн.грн.

	2003 р.	2004 р.	2005 р.
Всього	3485,4	4265,3	5148,1
у тому числі			
витрати на оплату праці	1255,4	1346,4	2141,2
матеріальні витрати	745,4	875,3	1007,4
капітальні вкладення	148,3	194,0	164,9
з них устаткування	74,7	105,8	94,7
витрати на дослідження і розробки, виконані співвиконавцями	513,1	532,8	597,0
інші витрати	748,5	1211,0	1142,9

Загальний обсяг наукових та науково-технічних робіт, виконаних науковими організаціями у 2005 р., зменшився на 0,9% порівняно з 2004 р. і склав 4818,6 млн. грн. Його частка у ВВП становила 1,15% (у 2004 р. – 1,19%, у 2003 р. – 1,24%). При цьому обсяг виконаних науково-дослідних робіт збільшився на 13,3%, а науково-технічних розробок і науково-технічних послуг зменшився на 8,0%, і на 2,5% відповідно. Співвідношення виконаних фундаментальних, прикладних досліджень та науково-технічних розробок у 2005 р. склалося таким: Ф : П : Р = 22 : 18 : 60 (в економічно розвинених країнах Ф : П : Р = 15 : 25 : 60).

У 2005 р. науковими організаціями шести найбільших областей країни було виконано майже 84% науково-дослідних робіт та дві третини науково-технічних розробок. Так, підприємствами м.Києва виконано 51,9% науково-дослідних робіт (61,5% яких є фундаментальними дослідженнями, а 38,5% – прикладними) і 26,1% розробок, Харківської області – 13,9 та 18,7%, Дніпропетровської – 5,4 та 11,4%, Львівської – 5,3 та 3,0%, Донецької – 4,2 та 5,7%, Одеської – 2,8 та 1,7%. Більше чверті обсягу науково-дослідних робіт та 88% розробок припадає на технічні науки, 56% та 7,1% відповідно – на природничі.

Таблиця 2
Розподіл кількості наукових та науково-технічних робіт, що виконувалися у 2005 році, за напрямками, одиниць

	Всього	З них упроваджено	З всього – за пріоритетними напрямами	З них упроваджено
Кількість робіт	18946	11341	2246	910
з них зі створення				
нових видів виробів	6264	4099	433	178
з них нових видів техніки	3752	2461	317	123
нових видів технологій	5380	3460	794	293
з них ресурсозберігаючих	2213	1412	332	128
нових видів матеріалів	1163	662	135	80
нових сортів рослин, порід тварин	758	312	195	74
нових методів, теорій	5381	2808	689	285

Загальна кількість наукових та науково-технічних робіт, що виконувалися у 2005 р., спрямованих на створення нових видів виробів, технологій, матеріалів, сортів рослин і тварин та методів і теорій, порівняно з 2004 р. збільшилася на 3,7%, кожна шоста з яких мала інноваційну спрямованість. Питома вага робіт, що виконувалися за пріоритетними напрямками розвитку науки і техніки, становила 11,9% загальної кількості робіт, з яких 40,5% впроваджено у виробництво (мали інші форми широкого застосування), в той час як частка впроваджених наукових та науково-технічних робіт із загальної кількості робіт, що виконувалися у 2005р., становила 59,9%.

Ефективним напрямком інноваційної діяльності є придбання ліцензій та інших видів промислової власності і освоєння випуску на їх основі принципово нової продукції. У 2005 р. науковими організаціями подано 6555 заявок на видачу охоронних документів на об'єкти права інтелектуальної власності, що більше на 4,5% проти 2004 р., з яких 176 заявок подано до патентних відомств інших країн. Разом з тим ними отримано на 8,4% менше охоронних документів, кількість яких склала 6359 патентів, 174 – отримано в інших країнах світу. Науковими організаціями у 2005р. продано 393 ліцензії на використання об'єктів інтелектуальної власності, у т.ч. 13 – в інші країни світу.

Висновки з даного дослідження. У деяких випадках українська продукція виявляється неконкурентоспроможною внаслідок відсутності відповідних сертифікатів якості або ж використання таких систем оцінки якості товарів, які не відповідають загальноприйнятим у світі. Відмічені негативні тенденції призвели до витіснення українських товарів не тільки з зовнішнього, а й з внутрішнього ринку.

Не справджуються надії на те, що роздержавлення підприємств сприятиме підвищенню їх інноваційної активності. Недержавні підприємства відмовляються впроваджувати дорогі прогресивні технології та обладнання, віддаючи перевагу миттєвій вигоді.

Незважаючи на незначні масштаби інноваційної діяльності, позитивний вплив впроваджених інновацій на економічні показники виробництва очевидний: більше 90% підприємств, що впроваджували інновації, змогли одержати приріст продукції, підвищити її конкурентоспроможність та розширити ринки збуту.

Головними причинами інноваційної кризи слід визнати брак коштів, недосконалість законодавчої бази, а також так звану політику невтручання з боку урядових структур в інноваційну діяльність.

Таким чином, підвищення конкурентоспроможності економіки багато в чому залежить від рівня інноваційної складової розвитку. Саме тому беззаперечним є удосконалення державної політики, адже вплив її результатів є основою сучасного суспільства.

Література

1. Базелер У., Сабов З., Хайнрих Й., Кох В. Основы экономической теории: принципы, проблемы, политика. Германский опыт и российский путь. – СПб: Издательство „Питер”; М.–Х.–Минск, 2000. – 800 с.
2. Закон України “Про захист від недобросовісної конкуренції” від 7 червня 1996 року №236-96-ВР із змінами.
3. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р // Відомості Верховної Ради України. - 1996 . - №30. - С. 381